

STROMFELD AURÉL VILÁGHÁBORÚS PORTRÉJÁHOZ*

Hetés Tibor

„Por és hamu lett a hadsereg, amelynek évtizedeken át tagja voltam” — írja naplójában Stromfeld, s ezzel önmaga is jelzi azt a választóvonalat, amelyet a világháború jelöl életében. Porrá s hamuvá vált a hadsereg, alkotóelemeire bomlott az az állam, amelyet védelmezett, és ez a négy háborús esztendő Európa térképén is maradandó változást okozva nem múlt el nyomtalanul azok felett sem, akik részesei és szenvedői voltak a tragikus éveknél. Másként indultak és másként tértek meg.

Stromfeld színes és gazdag katonai tapasztalatokkal teli pályán haladt. A világháború kitörése számára legérdekesebb, a legteljesebb szakmai elismerést jelentő beosztásban érte. A Monarchia legmagasabb katonai iskolájában, a wieni Kriegsschuleban — elsőként és egyetlen honvédtisztként — tanított. Életpályája, minden szubjektív nehézsége ellenére is, töretlenül ívelt felfelé. Gyermekkori vonzalma a katonatiszti pálya iránt minden mást háttérbe szorított, de továbbtanulásának tulajdonképpen ez volt egyedüli módja. E vonzalmon belül azután mindjobban megerősödött a pedagógiai elhivatottság, és ez szerencsésen párosult a tudományos tevékenység iránti vágygal. Családi körülményei, az emberek — katonái — iránt lépten-nyomon megnyilvánuló, belső énjéből fakadó humánus gondolkodás és felfogás, fogékonysága a társadalmi problémák iránt, s ezek napirenden tartása írói ténykedésében, mindmegannyi jellemző mozzanat, eredője, szülője annak a roppant nagy életszemlélet-változásnak, amely Stromfeldben bekövetkezik. A világháború négy esztendeje az éres ideje. A takargatott társadalmi és politikai ellentmondások a maguk nyereségükben kibontakoznak és óhatatlanul nagy hatással — nagyon ellentmondásos hatással — jelentkeznek Stromfeldben, ugyanakkor, amikor meggyőződéstől vezetettve, katonai képességeinek maximumát nyújtja a bensejében élő haza érdekében. Ennek részleteit idézi az alant közölt fejezet.

Stromfeld katonai pályafutásának csúcspontját jelzi a Magyar Tanácsköztársaságban játszott szerepe. Ezt megelőzte a magyar polgári demokratikus forradalom néhány hónapja, mely az aktív politikai életbe való bekapcsolódás ideje. A háborús évek és a forradalmak együttvéve jelentik azt az időszakot, amelyben végleg gyökeret eresztenek benne a szocializmus eszméi. Az ellenforradalom brutálisan leszámol a Tanácsköztársasággal, vezetőivel, köztük Stromfelddel. Elítélik. Elítélése és bebör-

* Részlet a szerző kandidátusi értekezéséből.

tönzése teljessé teszi szembefordulását az ellenforradalommal, uralkodó osztályaival, egykori idealista világnézetével. Korai halála azonban bimbójában sorvasztja el annak lehetőségét, hogy a szocialista Magyarországért elkezdett politikai küzdelme a maga teljességében és hatékonyságában kibontakozzék. Elismert vezetője lesz a szociáldemokrata baloldalnak, tagja a kommunisták illegális pártjának, de már nem érheti meg annak a politikai célkitűzésnek megvalósítását, amelyet ő a szociáldemokrata párt 1926. évi kongresszusán ekként fogalmazott meg:

„A kíméletlen osztályuralom és a gazdasági válság által legjobban sújtott társadalmi rétegek: a fizikai és szellemi munkásság, valamint a földmunkások és a kisbirtokosok panaszait az államhatalom minden rendelkezésre álló eszközzel elnyomja. Ezen társadalmi rétegek pusztulása az ország pusztulását jelenti. Az ellenforradalmi diktatúra megbuktatása tehát létérdeke az országnak.”

* * *

Annyi vészterhes és előjátékkal teli év után kitört a világháború. A Monarchia Szerbiának szóló hadüzenetét követte Németország és Oroszország hadbalépése, majd a láncreakció folytatódott: Franciaország, Anglia kapcsolódott be a háborúba. A nagyhatalmak államférfiai gonosz szemforgatással mosták kezeiket. Mindegyik a békének kívánt élni, népét a háború áldozatától akarta megmenteni, de az „ellenség üzelmei” és a „gondviselés másképp határozott”! Az egyetlen erő, amely a háborúval szembefordulhatott volna, a nemzetközi munkásmozgalom volt: opportunista vezetői azonban megszavazták a „hon védelmét”. S amíg a leigázott és kiszolgáltatott népmilliók egymást irtják, addig a „tökésosztály jól megszedi magát minden országban”.

Lenin jóval a háború előtt megmásíthatatlan tényként beszélt arról, hogy „az európai háború elkerülhetetlen”. A háború kitérőesekor — éppen egy ausztriai börtönben, ahová néhány napra elzárták az osztrák hatóságok — a háború jellegére is rámutatott: „Az európai és világháború világosan és határozottan burzsoá, imperialista, dinasztikus jellegű háború. Harc a piacokért és idegen országok kifosztásáért, az a törekvés, hogy elfojtsák a proletariátus forradalmi mozgalmát és az országokon belül megsemmisítsék a demokráciát, az a törekvés, hogy a világ proletárjait félrevezessék, egymással szembeállítsák és legyilkolják oly módon, hogy az egyik nemzet bérrelszolgáit a másik nemzet bérrelszolgái ellen uszítják a burzsoázia érdekében — ez a háború egyetlen reális tartalma és jelentősége.”¹ Lenin éleslátóan és optimista módon jegyezte meg, hogy „végül is a munkásosztály győzelmet arat”.

Stromfeld, az „ízig-vérig katona”, titkon és egy kicsit talán naivul, de bízott a háború elkerülhetőségében. A hadüzenet azután pontot tett a remények végére: az évek óta villódzó képet ágyúk torkolattüzének fénye világította be. Nem lelkendezett, sőt már néhány hét után hangulata le-targikussá, pesszimiztikussá vált. Nem pacifista érzelmei, hanem humanista gondolkodása akadályozták a való helyzet alakulásának felismerésében. Figyelemmel kísérte a nemzetközi helyzetet, tisztában volt a gazdasági érdekellentétekkel, tudta, hogy a háború előkészítése folyik — de a kényszerítő erők és törvényszerűségek meghatározó szerepénél többre értékelte az „államférfiúi bölcseséget”, amelyet ő ekként fogalmazott meg: „tudatában vannak a vezető körök, hogy milyen megrázkódtatásoknak

¹ Lenin Művei 21. köt. Szikra, Budapest, 1951. 1. o.

teszik ki államaikat egy háború esetén". Saját emberi humanitásából indult ki — s tévedett! De nem is lehetett másként. Aki a háborút elvileg a társadalom egésze, a „köz” érdekeként látta, annak a gyakorlatban, a háború kitörésének pillanatában csupán annyi magyarázata lehetett: a haza érdeke így kívánta. Nem tehetett mást, minthogy teljesítette kötelességét a „köz”-zel szemben.

Stromfeld azonban nemcsak reménykedett a háború elkerülhetőségében, hanem ellenezte is azt. Nem elvi-politikai alapon, nem a hódító, imperialista háborút ítélte el, hanem kifejezetten gazdasági, katonai természetű ellenvetései voltak. Éveken keresztül közel állt a boszorkánykonyha üstjéhez: tisztában volt az erőviszonyokkal, s a megelőző évek tapasztalatai tisztán látóvá tették.

A Monarchia hadserege számban, felszerelésben és kiképzésben is mélyen alatta maradt a helyzet követelte mértéknek. Az antant 5 700 000 katonát sorakoztatott fel, s ezzel szembeállítani a központi hatalmak csak 3 500 000-et tudtak — amiből a Monarchia mindössze 1 400 000-et adott.

Kétséges volt előtte a háború kimenetele. Eleinte gyors befejezésben látta a gyengeség ellenszerét. Amikor ennek lehetetlensége előtte is nyilvánvalóvá vált — nagyon hamar felmérte az új helyzetet —, kétségei hazája sorsa iránti aggodássá alakultak. A háborúba induló Stromfeld lelkivilága merőben ellentétes érzésekkel volt tele.

A mozgósítással megindult hadigépezet az előre kidolgozott haditervek alapján kezdte meg felvonulását.

Miután a Monarchia és Németország Oroszországgal és Franciaországgal szemben megkezdte a hadműveleteket, az eredetileg Szerbia—Montenegro ellen indult háború, a balkáni hadszíntér, másodrendűvé zsugorodott. Ezért a hadvezetés augusztus 6-i parancsa módosította a szerb hadszínterre felvonult erők feladatát: „A Balkán-haderők feladata, hogy legalábbis az ellenségnek a Monarchia területére, főképpen Bécs, vagy Budapest felé irányuló betörését megakadályozza.”²

A szerbiai hadszínterre az 5. és a 6. hadsereg vonult fel — illetőleg még a 2. is, amelyet azonban két héttel az oroszországi mozgósítás után kivontak és északra szállítottak.

A balkáni haderő főparancsnokává a 6. hadsereg parancsnokát, Potiorek Oszkár tábornokot nevezték ki, aki a hadművelési tervek kidolgozásában teljesen szabad kezet kapott. Terveit sokan már a háború előtt bírálták, így Krauss tábornok is, aki kijelentette, hogy „ez a támadási irány nélkülözi a sikernek minden előkészületét és feltételét”.³

A hadművelési tervből kitűnik, hogy a hadjárat súlyát az 5. hadsereg viselte. A hadművelési tervvel Frank tábornok nem értett egyet, azt az 5. hadsereg nézve túl kockázatosnak tartotta. Emellett a hadseregnek olyan területen — erdős-hegyes — kellett harcba lépnie, ahol a kellő felszerelés híján csökkent a mozgékonyasága. Mind emellett tüzérsége is csak részben volt használható.

Stromfeld hadibeosztása a XIII. (zágrábi) hadtesthez szólt, amely a támadás súlyát viselő 5. hadsereg kötelékébe tartozott. Egy nappal azután, hogy visszatért kalandos balkáni útjáról, jelentkezett a hadtestparancsnokságon, ahol a hadtest vezérkari hivatalának főnökeként (Kanzleidirektor), valamint az első offenzíva idején, mint az anyagi ellátás vezetőjét a szállásmesteri (Quartiermeister) teendők ellátásával bízták meg. A második

² A parancsot idézi vitéz Nagy Vilmos: Az 1914. évi szerbiai hadjárat. III. Hadműveletek. Szerző, Budapest, 1934. 39. o.

³ General der Infanterie Krauss: Die Ursachen unserer Niederlage. Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrieg. Lahman, München, 1920. 123. o.

offenzíva alatt a vezérkari főnök helyetteseként dolgozott. A támadás megkezdéséig energiáját nem kímélve végezte, elsősorban a szállásmesteri, anyagi, ellátási teendőit. Kiderült, hogy az évek óta tartó készülődés ellenére a legtöbb helyen elégtelen, mondhatni silány az anyagi ellátás, a csapatok számos problémával küzdenek. A hadszíntér újabb és újabb megoldására váró feladatokat rótt nemcsak a hadművelleti, hanem az anyagi ellátás vezetőire is. Folyamakadályok, amelyek a korszerűtlen átkelési eszközök miatt még nagyobbakká váltak, északnyugat-észkeleti irányú hegyláncok, sok és gondozatlan erdő, az oly sokszor átkozódva emlegetett kukoricás, amelyben a katonák „elvesztek”, gyér lakosság, ritka és kicsi falvak, nagyon gyenge útviszonyok, túlnyomórészt keskenyvá-gányú vasútak, vízszegény karsztos területek — egyszóval: nehéz hadművelési és még nehezebb hadtápterületek.

A támadásra és a Drinán való átkelésre augusztus 11-én hajnalban jelent meg a XIII. hadtest parancsnokának a parancsa: „A XIII. hadtest (36. ho., 13. gy. dd., 11. hgy. dd.) VIII. 12-én Batarnál a Drinán át fog kelni... Szándékom VIII/12-én, hajnalban mindenekelőtt a hidépítés helyét biztosítani, hidat veretni... 5. vonatok: készütségi helyzetükbe a csapatok csupán a lőszer- és egészségügyi máhásállatokat vigyék magukkal... 6. Élelmezés: VIII/11-én a csapatok még indulás előtt étkezzenek. Pótlékként minden ember sült húst vigyen magával. VIII. 12-én egy tartalék adag fogyasztandó el...”⁴

A XIII. hadtest csapatai 12-én hajnalban sikerrel átkeltek a Drinán.

Az első háborús epizódra a hadtestparancsnokság egyik távirásza, Smelkó Pál emlékezik vissza: „1914. augusztus 12-én a Drina mentén megkezdődött a támadás... Mi néhányan elég közel álltunk a Stromfeld, Casinelli, Pfeiffer Hauptmann táviróreferens és még egy-két más vezérkari tisztből álló csoporthoz... Tőlünk jobbra a 150 mm-es haubitok szórták a gránátot a velünk majdnem szemben levő Jerebicka, Crkva nevű falu mellett levő kolostor ódon falaira. Mindnyájan nagy érdeklődéssel bámultuk ezt az 1914-es első háborús élményt. Báró Pfeiffer, egy osztrák arisztokrata, elkezdett áradozni a robbanások láttán, hogy »ach wie schön ist das, wie grossartig«. Erre Stromfeld mintha egy kicsit végigmérte volna Pfeiffert és Casinellire nézve azt mondja: »Ist das schön herr Hauptmann?« Erre mi is összenéztünk egy kicsit.”⁵

A XIII. hadtest támadása 16-án és 17-én is folytatódott. A hadtest hovatovább annyira előretört, hogy 18-án támadása — elszakadva a többi erőtől — ék alakban messze előrenyúlt. Ez azonban mit sem változtatott az általános helyzeten. Bekövetkezett az első vereség, amelynek okait a haditerv elhibázott voltában, a vezetésben és nem utolsósorban az után-pótlás csődjében kell keresni. Amint arról a jelentések is beszámoltak, ez alól a XIII. hadtest sem volt teljesen kivétel. „Most a szilva és kukorica megmentettek, de nemsokára már az sem lesz. Mit csináljunk akkor?” — írta a 42. hadosztály parancsnoka jelentésében a visszavonulás után.

Úgy tűnik, mintha a fentiekkel Stromfeld tevékenységéről is rövid, de megfellebbezhetetlen bírálatot mondtunk volna. Nem így van. Beszása folytán ugyanis — csak a XIII. hadtest ügyei tartoznak rá — nem rendelkezett olyan hatáskörrel, hogy önállóan segíthetett volna a bajokon.

⁴ A parancs szövegét közli: A világháború 1914–1918. VI. köt. Szerkeszti és kiadja: A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1929. 74–75. o.

⁵ Smelkó Pál visszaemlékezése. HIL Stromfeld-gyűjtemény. Smelkó Pál a háború és a forradalmi események után sem szakadt el Stromfeldtől. A húszas években együtt dolgoztak a Magyar Szociáldemokrata Párt XIV. kerületi alapszervejében.

Ha az 5. hadsereg nem kapott utánpótlást, ő sem adhatott. Ami elfogyott, pótolhatatlan maradt. De a XIII. hadtest a sikeres átkelést és a viszonylag zavartalan előnyomulást, az egészhez mért legjobb eredményt — a jelentések kivétel nélkül a XIII. hadtest teljesítményét emelik ki — az elfogadhatóan működő, többnyire időben érkező utánpótlásnak is köszönhette.

Milyen tapasztalatokat nyújtott Stromfeld számára az első támadás és kudarc? Az *utánpótlást* már említettük. A *veszteségek* igen nagyok voltak — a harcoló erők 25⁰/₀-a! Ez azt jelentette, hogy 100 000 gyalogosból 25 000 — és ebből kb. 15 000 magyar volt. Stromfeldet mérhetetlenül lehangolta a vérveszteség, hiszen még csak néhány nap telt el a háború kezdete óta. Ez a nagy véráldozat természetesen elsősorban a vezetés hibáiból következett be. Gyalogságunk a megerősített állásokban levő ellenséget rendszerint arcban és nem kellő erejű tüzérségi tűzzel támogatva támadta. Vajon mit gondolhatott erről Stromfeld, aki egyik elkészítője volt az 1912. évi kiadású gyalogsági szabályzatnak? Ezek a *harcászati* tapasztalatok pedig éppen a legnagyobb teljesítményt felmutató XIII. hadtestnél jelentkeztek a legkirívóbban!

„A monarchia első csatája a cerplaninai, vagy első Drina menti csata az egész vonalon kudarcra végződött. A szerb sereg pedig a mi hadvezéri hibáinkból győzelemhez jutott. A kudarcot Conrad és Potiorek terhére kell írniuk.”⁶ — foglalta össze véleményét a polgári hadtörténetírás.

A központi hatalmak legfelső vezetésének figyelme elsősorban az orosz hadszíntér felé fordult, ahol a hadműveletek ugyancsak kedvezőtlenül alakultak. A Balkánon elszervezett vereség nyomán egymást érték a vádaskodások, amelytől a külügy sem maradt távol. Érthető, hiszen a szerbiai hadművelettől várt külpolitikai siker elmaradt. Potiorek, aki a kudarcot illetően nem megfelelő következtetésre jutott, ismét előtérbe helyezte a szerbiai támadó hadműveletekre való felkészülést. A hadsereg-főparancsnokságot valóságos bombázta elképzeléseivel, míg végül is a szeptember 4-én kézhez kapott táviratból értesült, hogy a hadsereg-főparancsnokság „a támadáshoz hozzájárul és végrehajtását Nagy méltóságodra bízva”. Teljesült a „csapatok kívánsága”, melyek „attól a forró óhajtól vannak áthatva, hogy előrevezetessenek” (Potiorek). Az új tervben az 5. hadsereg az a feladat hárult, hogy szeptember 8-án átkelve a Drinán és a Száván, támadó előnyomulását délkelet irányban megkezdje.

Tüzérségi előkészítő tűz után a XIII. hadtest 8-án kísérletet tett az átkelésre, de a szerb hadsereg katonai vezetése a hadműveleti szünetet kihasználta és kiépítette védelmi rendszerét, minden átkelési kísérletet gyalogsági és tüzérségi tűzzel visszavert. A medasi fő átkelési helynél — a hadtest legészakibb pontján — a 36. hadosztály 79. gyalogezredének áthajózott öt százada közelharcban elvérzett. A hadtest — különösen a 42. és a 36. hadosztály — emberfeletti küzdelmet vívott, hogy az átkelési parancsot végrehajtsa, a részleges kudarc azonban ismét bekövetkezett.

Stromfeld a szó legszorosabb értelmében „végignézte” ezt a pokoli színjátékot. A nap „legnagyobb részét egy minaret legmagasabb pontján megfigyelésen töltöttem” — írta feleségének szeptember 15-i levelében, amelyben születésnapj szerencsekívánatait köszönte meg. „Nem tudom, hogy tegnap írtam-e neked, szerelmem, *nagyon nehéz nap volt...*” A levél folytatása aggodással teli optimizmusról árulkodik: „Mi az esemé-

⁶ *Julier Ferenc: 1914—18. A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. 32—33. o.*

nyek olyan időszakát éljük újra, amely a felörlődésnél is több. Itt majd-nem »lét vagy nemlét«-ról van szó. A honvédek hősök és állíthatom, a hadsereg magja! Amit itt teljesítenek, hihetetlen." Végül azzal az óhajjal búcsúzott, hogy a „sok vér ellenében, amely itt elfolyt, végleges eredményünk legyen. É. (Észak, az orosz front — H. T.) úgyis rosszul áll!"⁷

Tizennegyediké valóban „nehéz nap volt”, és az új támadás sikerétől is sok függött, ha az nem is a „lét vagy nemlét” kérdéseként merült fel. Amit a honvédekből kipréseltek, szintén emberfeletti volt, bár az is igaz, hogy a katonák zöme ekkor még kitartóan harcolt. Az 5. hadsereg alárendeltségébe tartozó 21. Landwehr-hadosztálynál azonban már jelentkezték különféle problémák. A hadosztály cseh katonái közül sokan felismerték az öldöklés szörnyű hátterét és nem akartak szláv testvéreikre tüzelni. A „végleges eredmény” is váratott magára. Egyelőre a szerb hadsereg ellentámadásba ment át, majd a szeptember végi kisebb fellángolástól eltekintve, a hadműveletek súlya áttolódott a 6. hadsereg arcvonalára. Egy hónapon keresztül állóharc fejlődött ki a Drina mentén. A véres színjáték tovább folyt, mégis több idő jutott töprengésre.

Stromfeld gondolat- és érzésvilágában is megjelentek az első *háborúszülte* „válságtünetek”. Most még csak elgondolkoztató probléma formájában, helytel-közzel bírálatként. Türelmetlenné vált, mint az operáció előtt álló beteg, aki érzi, hogy a műtét szükséges, és biztatja önmagát: gyérünk, gyorsan, legyünk mihamarabb túl rajta. Mély humanista gondolkodásával nehezen tudta összeegyeztetni az átélt és látott borzalmakat, amelyek mindenekelőtt az első vonalban fekvő katonát sújtották.

Sok mindent elárul október 10-i levele, amelynek bevezetőjében lírai, kissé melankólikus hangulatú sorokba sűrítette érzéseit: „Őszi eső, nedves hideg — írta feleségének —, a hegyek, ahol annyi vér folyt, látszólag már nem bírják; ormuk, a legfelső rész megöszült, hótól födve, s így talán mindnyájan el lesznek takarva, akik ott most már *kibékülten* (Kiemelés tőlem — H. T.) egymás mellett fekszenek... Parancsnokságunk egy iskolában székelt, mi egy helyiségben, ahol háromnak volna helye, kilencen! És mégis, mi ez ahhoz képest, akik előttünk 1000—2000 lépésre fekszenek és harcolnak!”

„De hogyan fog ez végződni? Mikor lesz végre döntés?” — kérdezte, s a választ önmagától, semmint feleségétől várta, majd a németül írt leveleiben magyarul így folytatta: „Előre, előre akarok jutni! Miért nem vezethetek én, ezekkel a csapatokkal mindent meg lehet oldani, csak vezetni kell.” A felső vezetésnek szóló, mélységes csalódottságot árasztó megjegyzés így folytatódott: „Abban bízom, hogy erről veled egyszer kibeszélhetem magam. Mikor lesz ez? Efelől az áttekintést elvesztettem; e hadjáratban hivatalosan és nem hivatalosan több valótlanság hangzik el minden oldalról, mint békeidőben 100 év alatt és ezért lehetetlen tiszta képet alkotni a jövőről. Lehetséges, hogy ez a módszer helyes, én nem tenném...” Aztán hangot vált, s mint mindig, úgy ebben a levelében is rajongó szerelemmel búcsúzik: „Mindenekelőtt: a távolban még jobban szeretlek — ha ez lehetséges —, mint azelőtt. Gondolataim — ha csak lehet — Nálad időznek, Kincsem, és akkor, ha — nem egyszer — egész életemet áttekintem, akkor érzem igazán, hogy Te, mit jelentesz nekem.”⁸

Október végén a harctevékenység felélénkült, sőt a szerb haderőt sikerült Drina menti állásaiból kivetni. Ismét hurrá hangulat lett úrrá.

⁷ Stromfeld levele feleségéhez 1914. szeptember 15-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

⁸ Stromfeld levele feleségéhez 1914. október 10-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

November 16-ra a csapatok elhagyták Valjevót és elérték a Kolubarat. Valjevo az egyik legfontosabb közlekedési csomópont volt, ahonnan vasútvonal vezetett a Kolubara völgyében a Szávaig. Ennek birtokbavétele rendkívül fontos volt az utánpótlás fenntartásához. Abban, hogy a Kolubara mentén hadműveleti siker született, a szerb hadsereg erőt visszanyomták Arangjelovac körzetébe — és kikényszerítették Belgrád kiürítését —, fontos szerepe volt Stromfeldnek is, aki a körülményekhez mérten biztosítani tudta csapatai ellátását. A III. osztályú Vaskoronarend hadiékítményes fokozatát éppen itteni tevékenységének elismeréséül kapta. „Igen jelentős szerepe volt — olvasható kitüntetés felterjesztésében — a trén újjászervezésében, a XIII. hadtest anyagi ellátásában, a kolubarai, rendkívül körülményes trénmozdulatoknál... Kiváló vezérkari tiszt, akinek fáradhatatlan alkotókedve a hadtest hadműveleit eredményesen megalapozta.”⁹

A hóborította hegyek, a téli időjárás, a fokozódó utánpótlási nehézségek, az egyre hosszabban elnyúló arcvonal nem befolyásolta Potioreket. „Pihennünk... még nem szabad...” — mondotta, s tovább hajszolta csapatait, holott már ő is tudta, hogy az arcvonal áttörésére irányuló szándéka nem járt döntő eredménnyel, és a további üldözés anyagi feltételei sincsenek biztosítva. A december 7-i jelentések már ijesztő képet mutatnak: a „legénység nagyon fáradt”, az „erők elégtelenek”, a „XIII. hadtest... kénytelen lesz a Kolubara mögé visszavonulni”, a „zlj-ak állományai ijesztőek” — mire Potiorek is kényszerűséggel megállapította: „Az ellenség e pillanatban kétségkívül felülkerekedett...” Álláspontján ennek ellenére sem változtatott, ám a túlfeszített húr elpattant! A szerb hadsereg, amely a visszavonulás során is megőrizte erőt, hatalmas erőfeszítés árán ugyan, de ellentámadásba ment át, és ezzel megkezdődött a dicsőtelen kivonulás Szerbiából.

Stromfeldnek — mint a vezérkari főnök helyettesének — „igen jelentős szerepe volt... a XIII. hadtestnek a belgrádi állásokba való körülményes visszavonulásnál, a Száva történi átvonulás szervezésénél, ahol a visszavonulás vezetőként ritka körülmétekről tett tanúságot”¹⁰. Végre „vezethetett” — bár ezt a szerepet nem így képzelte el. December 14-én Belgrád kiürítésének szükségessége tényné vált. Frank tábornok parancsában közölte, hogy a VII. és XIII. hadtest átszállítására rendelkezésre áll a hadihíd és a vasúti híd. Az utóbbi a gyalogság részére. A közelebbi szabályozást, valamint a hidrobantást Rhemen tábornokra, illetőleg Rhemen Stromfeldre bízta.

Stromfeld a zavartalan átvonulás érdekében tiszteket és lovasjárőröket állított a hidakhoz. Mindez azonban nem sokat használt, mert a csapatok hirtelen és nagy számban gyűltek össze, a hidak és pontonok áteresztő képessége viszont kicsi volt. Ekkor elrendelte egyes vonatrészek félreolását. Tizenegy órakor a környező magaslatokon már megjelent a szerb gyalogság. Az átkelést gyorsítani kellett. A rendőrök és gyalogosztagok parancsot kaptak, hogy az emberek megmentése érdekében minden felesleges terhet, vonatot állítsanak félre.

Késő délután a hadtestparancsnokság elrendelte a hadihíd lebontását és a vasúti híd felrobbantását.

A polgári hadtörténetírás az alábbi mérleget készítette a szerbiai hadjáratról: „Ez a második szerbiai hadjárat sok veszteséggel járt. Vesztesztünk elsősorban betegekből, azután halottakban és sebesültekben össze-

⁹ Rhemen tábornok kitüntetési felterjesztése. HIL Stromfeld-gyűjtemény. I. világháborús kitüntetési javaslatok, 2772. sz.

¹⁰ Előző kitüntetési javaslatból.

sen 200 000 főt. Ezenkívül 70 000 emberünk fogságba került. Mintegy 80 ágyút és 120 lőszeres kocsit kellett a feneketlen utakon elhagynunk, mint-hogy azokat a kimerült lovak nem bírták elvonszolni. Nem csekélyebb jelentőségű volt az erkölcsi veszteség. A Monarchia tekintélye a Balkánon a legmélyebbre csökkent. Bulgáriának elment a kedve az oldalunkon való beavatkozástól. A két bűnbak, Potiorek és Frank a vezetéstől elmozdított.”¹¹

„Wie anders war es, als vor wenig Zeiten die Stolze Truppe auszog aus Paris... man trägt, was man nicht ändern kann.” Stromfeld emlékezik a „Goldenes Kreuz” című operett szövegének e néhány sorával az első háborús karácsonyra, a horvátországi Ruma községre, ahová a hadtestparancsnokság törzse visszavonulás után beérkezett. Ugyanezen a napon kelt a parancsnokság összefoglaló jelentése is a hadtest pillanatnyi állapotáról: „Saját benyomásaim — olvashatjuk a dokumentumban —, valamint az összes csapat- és magasabb parancsnokok jelentései alapján kötelességszerűen jelentem, hogy az alapos rendezkedéshez — és ez mind erkölcsileg, mind anyagilag okvetlen szükséges — feltétlen egy hónap szükséges.”¹²

Hogy a szürke mondat és az operett néhány sora mögött valójában mi rejtőzött, arról Stromfeld csak önmagának beszélt: „Egy vert hadsereg hadtestparancsnoksága. Augusztus elején vonultunk háborúba. Én férfikorom delén fanatikusan híve abban az erőben, melynek egyik kis pontja magam is valék... A hadműveletek alatt ugyan eléggé láttam az első idők után, hogy sok az árnyékoldal. Láttam, midőn egyes osztagok a fehér zsebkendővel dolgoztak golyó helyett, de seregünk zöme az igazán »Katona« volt, a szó legnemesebb értelmében. S éppen a »szeretet« ünnepe-re fejeztük be ezt a hadjárati ciklust, elveszítve 280 000 embert, leverve, kiűzve.”¹³ Ez került végül is mérlegének egyik serpenyőjébe. De ő is „igazán katona” volt! „Nyomott hangulat — helyezte el a súlyokat a másik serpenyőben —, csalódás érzete, a családi kör hiánya, a fájdalom, hogy az ember szerettei közt nem lehet, ül az egész parancsnokságon... Engem is elővesz, de... átérzem, hogy az embernek nem szabad ölbe tett kezekkel állni, ha nagy csalódások érik... Ez a szomorú karácsonyi est acélozott, meghozta azt a jellemvonást, hogy »ne csüggedj!«”¹⁴

Talán a leglényegesebb ezúttal el is maradt. Mert ha le is tört, és le is gyúrta a letörtség érzését, azért a háború tartamáról alaposan megváltozott a nézete. „Mikor lesz végre döntés?” — kérdezte türelmetlenül október közepén. Az új év részben megadta rá a feleletet. Barátjának, Franz Beyernek azt írta, hogy 1918-ban, mire barátja így válaszolt: „... ha 1918-ig tart — ahogy Te gondold — akkorra már csak egy brigáddal játszogathatunk.”¹⁵

Az elégtelen felkészülés jelei is kézzelfoghatóan jelentkeztek, nemcsak ruházat és fegyverzet dolgában, hanem a gyenge minőségű tüzérségi felszerelésben is. Fel kellett figyelni azokra a hibákra is, amelyek abból fakadtak, hogy sem a tisztek, sem a legénység nem volt harcszerűen kiképezve. Ez is az árnyékoldalhoz tartozott. Mint „igaz katona” elítélte

¹¹ *Julier*: i. m. 80. o.

¹² A világháború, 1914—1918. V. köt. Budapest, 1929. 662. o.

¹³ Börtönnapló. *Stromfeld Aurél* válogatott írásai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 266. o.

¹⁴ *Uo.* 266—267. o.

¹⁵ *Franz Beyer* levele Stromfeldhez, 1915. február 24. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

a „fehér zsebkendővel” „dolgozókat”. Ezek azonban nemcsak „gyáva” emberek voltak, hanem felvilágosult, rokonnemzetiségű katonák is, és Stromfeld erre is felfigyelt. A katonák átlag hangulatáról a valóságnál pozitívabb képet alkotott, de ennek magyarázatát nemcsak abban kell keresni, hogy ő mégiscsak a vezérkari tiszt szemével nézte a háborút, hanem abban is, hogy a XIII. hadtest az átlagosnál többet nyújtott. Arra hivatkozott, hogy látta a „sok árnyékoldalt”. Nagyon enyhe kifejezés, ami ebből a vezetésre vonatkozott. Stromfeld annyira kiábrándult volt, hogy „szökni” akart. „Kérem beosztásomat csapatszolgálatra — írta 1915. február 3-án kelt és a cs. és kir. Vezérkari Főnökének címzett levelében —, mint zászlóaljparancsnok, oly csapattesthez, melynek legénysége német, vagy magyar nemzetiségű”, mert „az a meggyőződésem, hogy az osztály, vagy csapatparancsnok csak akkor tudja a csapattestre a szükséges erkölcsi befolyást gyakorolni, ha a legénység anyanyelvét tökéletesen bírja”.¹⁶ Irónia nélkül arra hivatkozott, hogy mint beosztott törzstiszt „elégé megismertem ezt a szolgálatot”. Valóban, és amíg ez ambícióit nem elégítette ki — mert most erről is szó volt —, addig egész beállított-ságával ellenkezőnek érzett sok mindent, ami és ahogyan ott történt.

A kérés végighaladt a maga útján, egészen Pflanzner-Baltin hadsereg-csoport-parancsnokig. Volt, aki egyetértett vele, és volt, aki elutasította, de alapjában véve nem tudtak mit kezdeni vele. Ismét aláhúzták Stromfeld „különös teljesítőképességét”, az „erélyt” és másokat „befolyásolni tudó” képességét, akiben „egy jövődöbéli magasabb vezető tulajdonságai is megvannak”. A hadseregcsoport vezérkari főnöke pedig — Soós ezredes — kívánatosnak tartotta, hogy „kimagasló tulajdonságait vezető állásban, a vezérkarban” értékesítse. Az ügy „evidenciában” maradt...

A szerbiai hadműveletekből kivont XIII. hadtest újjászervezése és kiegészítése gyors ütemben folyt — másfél hónap alatt be is fejeződött. A hadtestre a továbbiakban Conrad tartott igényt. Számításba vette az északi hadszíntér új hadművelési tervében, amely viszont a központi hatalmaknak az 1915. évre tervezett hadicélpontjaival állt összefüggésben. 1915-ben ugyanis a háború súlypontja keletre tolódott át: az orosz hadsereg térdrekenyszerítése lebegett a hadvezetés előtt. Ehhez — Falkenhayn egyet nem értése és huzavona után — Conrad a németek közreműködését is megnyerte, a támadás tervét ennek figyelembevételével dolgozta ki.

A Kárpátokban álló erők — Boroevic, Pflanzner-Baltin és Linsingen hadseregcsoportja — előtt az a feladat állt, hogy a szembenálló orosz haderő szárnyára mért csapással Prsemysl, illetve ettől keletre irányuló hadműveletekkel törjenek előre. A jobbszárnyon a Pflanzner-Baltin csoportnak kellett a támadást a Tisza völgyéből a Tatár-hágón keresztül Stanislaw felé és Bukovinán át észak felé támogatni.

A XIII. hadtestet a Pflanzner-Baltin hadseregcsoportnak rendelték alá.

Stromfeld — a véletlenek közjátéka folytán — hatáskörén és beosztásán felüli szerephez jutott. A hadtest törzse ugyanis az átcsoportosítás közben lemaradt, s ő, akit szállásmesterként előreküldtek, az anyagi előkészületeken kívül az első operatív rendelkezéseket is kiadni kényszerült. Éppen e kiválóan végrehajtott munkája miatt nem járult hozzá áthelyezéséhez Soós ezredes, a hadseregcsoport vezérkari főnöke, aki elutasító magatartását ekként indokolta: „Minthogy a XIII. hadtest hadtesttörzse elkésve érkezett meg, Stromfeld őrnagy majdnem egyedül gondoskodott

¹⁶ Kriegsarchiv, Wien, Fasc. 2880. (Stromfeld Aurél minősítési iratai.) — Másolatban: HIL Stromfeld-gyűjteményben.

a hadműveleti előkészületekről a hadseregcsoport nyugati csoportjának támadására.¹⁷

1915. január 23-án kezdődött el a világháború egyik legnagyobb, rettenetes szenvedésekkel teli hadjárata, mely végül is a pusztulás szélére sodorta a hadsereget. Az egyetlen jelentős katonai sikert a jobbszárnyon harcoló Pflanzner-Baltin hadseregcsoport érte el. Átkelt a Kárpátokon, elfoglalta Bukovinát, Kolomeát és Stanislaut. Stanislaut ugyan később feladni kényszerült, mert a frissen bevetett 9. orosz hadsereggel ütközött meg, de az arcvonal — kelet felé — elérte a Dnyesztert. A hadműveletek során Stromfeld ismét tanúságot tett kitűnő szervezőképességéről. „Nem ismer akadályt — irták róla —, példa erre a terep legyőzése a hadtápvonal kiépítésekor... A vezérkari főnök helyetteseként állandóan a helyén van...”

Május végén fényképet küldött feleségének, hátlapján ezzel a szöveggel: „Ma ismét egyszer röviden. Testileg jól vagyok. Tehát háború Olaszországgal; majd fog ez menni. Fejet fel!”¹⁸ Vajon a szörnyű kárpáti csaták után pesszimista gondolatok közt egy optimista megjegyzés volt ez, vagy ellenkezőleg?

Stromfeld — a háború kitörése óta először — 1915 júliusában elment szabadságra, majd két, számára elsőrendű fontos eseménytől kísérve tért vissza a frontra. Kinevezték a von Henriquez csoportparancsnokság (hadtestnyi erő) vezérkari főnökévé, amelynek „felállításánál gyors és energikus tevékenységével elérte, hogy 48 óra után a szolgálat akadálytalanul működött”. Ugyanakkor tervezés alatt állt a „rownói hadjárat”, amelyben az ő csoportja is szerepet kapott.

Conrad az orosz erőket szerette volna a határ mögé visszavetni és elfoglalni a Luck—Dubnó—Rownó háromszöget. Hadseregeit ehhez csoportosította, a támadáshoz a déli szárnyon a Pflanzner-Baltin hadseregcsoportnak is csatlakozni kellett.

A hadműveletek eleinte sikerrel jártak. — a Henriquez csoport Stromfeld vezetésével átkelt a Dnyeszteren, majd délnek fordult és a Szereth folyó irányában támadott „A Dnyeszteren való átkeléskor és az azt követő előnyomuláskor a Szerethhez — jellemzi Stromfeld vezetését von Henriquez altábornagy —, amely valamennyi csapat jobboldali irányváltoztatásával volt egybekötve, Stromfeld alezredes kiváló képességről, energikus ténykedésről, gyors és világos parancsküldésről tett bizonyosságot.”¹⁹

Szeptember elején a hadműveleti helyzet válságosra fordult, a hadseregcsoport kénytelen volt visszavonulni. Ez a „rownói hadjárat” általános kudarca közepette történt. Conrad szeptember 12-i parancsa pontot tett a hadműveleti vereség végére, elrendelte, hogy a csapatok a Strypa mögött védelemre rendezkedjenek be. „A rownói kaland 230 000 főbe került és ebből 100 000 fő volt a fogoly.”²⁰

Stromfeld a sikeresen vezetett előnyomulás után a visszavonulás vezetésében és a megmerevedett front állásharcaiban csillogtatta képességeit. Zalescyki, Usciesko neve először került a jelentésekbe, újsághírekbe, hogy azután hónapokon keresztül szerepeljen. A csoport parancsnoka ki-

¹⁷ Uo. — Egyébként az előzők során idézett kitüntetési javaslatban Rhemen tábornok is hivatkozott erre.

¹⁸ Stromfeld levele feleségéhez 1915. május 25-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

¹⁹ v. Henriquez altábornagy kitüntetési javaslata. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok, 21.434. sz.

²⁰ *Julier*: i. m. 135. o.

emelkedő teljesítményéért a Lipót rend lovagkeresztjére terjesztette fel... a kitüntetés azonban egyelőre várattat magára! Pedig Henriquez áradozott vezérkari főnökéről: „A Szereth vonal és Zalescyki térségében lezajlott csatákban nyugodtságával, hidegvérűségével és bátorságával tűnt ki; kritikus helyzetekben sem vesztette el bátorságát, világos és érthető tanácsokat adott, rendkívül gyorsan juttatta el parancsait valamennyi csapathoz, ezeknek anyagi szükségleteiről is gondoskodott. Javaslatait tapintatosan, szerényen adja elő és a csapatokkal is igen tapintatosan érintkezik.”²¹

1915. szeptember 25-én a csoportparancsnokságot Hadfy altábornagy, Stromfeld egykori kedvelt ludovikái tanára vette át. Együttműködésük 1918. januárig, vagyis Stromfeldnek az orosz haretéren való tartózkodásáig tartott. Kapcsolatukat, közös tevékenységüket rögtön az első tél próbára tette. A korán beköszöntött hideg maximális erőfeszítéseket követelt, majd december elején fellángolt az uscieskói hídfő, másképpen: a mihalcezi hídsánc körüli harc.

Kegyetlen és embertelen presztízs cirkusz volt...

Stromfeld még az augusztus végi előnyomuláskor jelentette: „Személyes felderitésem alapján jelenthetem, hogy Uscieskónál a helyi viszonyok rendkívül nehezek ahhoz, hogy viszonylag kis erőkkel forszírozni lehessen.” (tudniillik az átkelést — H. T.)²² A visszavonulás után sehoh a Dnyeszter keleti partján nem maradt hídfő — sokkal kedvezőbb helyen sem —, csupán Uscieskónál, amely egymagában azonban — mivel nagyobb támadás megkezdésére nem volt alkalmas — semmiféle komolyabb jelentőséggel nem bírhatott, mint ahogy nem is bírt. 1915 őszén kiépítették a hídfőt azért, hogy a „Dnyeszter északi partján levő fő és tábori őrszereknek támaszpontul szolgáljon és az egyedüli fából készült hid védelmét biztosítsa”.²³ Ezt a hidat azonban december 5-én a jégzajlás elsodorta, s ily módon „a túlsó parttól az összeköttetést csak egy drótkötélpálya tette lehetővé”. Ezekután minden tekintetben értelmetlenné vált a hídfő védelme.

December elején az orosz erők tervszerűen körülzárták a hídfőt, majd a hó végétől szünet nélküli éjjel-nappali támadások sorozata következett. Január elején — okulva a véres veszteségeken — kezdetét vette a várharc, árkásztámadások, majd később az aknaharc. Egyes helyeken az orosz árkászok 30 méterre (!) közelítették meg a magyar állásokat.

A cár melegen érdeklődött az uscieskói harcok iránt és a támadó hadosztálynak áldását küldte. Ferenc József még hallgatott, de a magasabb parancsnokságok kitartásra buzdították a védőket. Az orosz tüzérség amerikai löszerral lötte az állásokat, francia gáz- és belga bűzbombákkal akarta állásaiból kivetni a katonákat. Szinte naponként nőtt a hídfő keletje, s hovatovább, mint hadászati jelentőségű kulcspontot kezdték emlegetni, ahol a „mesterien elsáncolt hídfő oltalma alatt meglepetésszerűen koncentrálhatunk”. A sajtó elszánt és hősi küzdelemmé avatta ezt az öldöklést, miközben szidta az orosz hadvezetést: „a szünni nem akaró orosz támadás a bizonyítéka, hogy a háborút mégsem gépek vívják és mérnökök tervezik, hanem oly gyakran emberi vágyak, kívánságok, céltalanságok, konokság, örület, gyűlölet, düh, beteg fantázia.”²⁴ Mélyen és konokul hall-

²¹ Henriquez idézett kitüntetési javaslata.

²² HIL I. világháború iratai. 408. fasz. K. u. K. Gruppenkommandó Henriquez Op. Nr. 18/3., 1915. augusztus 30.

²³ *Suhay Imre*: Tüzérségünk szerepe az uscieskói hídsánc védelmében. Hadtörténelmi Közlemények, 1941. évf. 94. o.

²⁴ Pesti Napló, 1916. március 14.

gattak azonban arról, hogy Hadfy — és elsősorban vezérkari főnöke, Stromfeld — céltalannak tartotta a harcot, és ezt többször, nyomatékosan jelentette. Egy újságíró látogatást tett a csoportparancsnokságon, majd megtekintette a hídfőt. „Horodenka alatt — írta megjelent újságcikkében — másfél métert süpped alattunk a hófúvás és szánkóstól, lovastól szakadékba zuhanunk. Amikor eszméletre térek, két férfit látok az ágyam előtt. Az egyik magas, karcsú, sugárzóan elegáns altábornagy, panyókára vetett pirosbélésű bundában; a másik egy óriás, közlegény uniformisban, a vállán karabély. Hadfy altábornagy, vezérkari főnökével, Stromfeld alezredessel.” — majd a cikket így folytatta: „Alattunk a Dnyeszter zajlik... A túlsó parton, a tél ártatlanságába öltözve Usciesko. Vagy nyolcvan viskó, a hadvezetőség jelentései folytán világhíres Usciesko... Stromfeld a földön fekszik és fülét szinte bevájja a fogas göröngyökbe. Egészen jól hallani az orosz árkászokat... Hajnalban térünk vissza Horodenkára. A négyórás úton egy szót sem szóltunk. Stromfeld dörmögött olykor és zseblámpája fényénél vázlatokat rajzolt... bakasapkáját gyulladt szemébe húzta, óriás vállá megrándult, azután gépiesen ismételte: céltalan, tarthatatlan... A déli szakasz alá van aknázva...”²⁵

Az előre látott befejezésről aztán a március 20-i hadijelentés számolt be: „Hősies védelmezés után kivonultunk az Uscieskótól északnyugatra levő romhalmazzá összelőtt hídsáncból... Az uscieskói hídsáncok körüli harcok emléke véderőnk történetének egyik dicső lapján fog örök időnkig élni.”²⁶ Most már megszólalt a császár is: „Szívől jövő szükségét érzem annak, hogy a hevesen támadott létesítmény védőrségének... tudomására adjam, mennyire méltányolom teljesítményüket...”²⁷

A babért minderre a Pesti Napló 1916. március 28-i száma tette fel. Közölte azt a hírt, hogy a király elrendelte a legfelsőbb elismerés tudtuladását Stromfeld alezredesnek, akit egyébként a cikk az „osztrák—magyar hadsereg legképzettebb és legtehetségesebb tisztjei” egyikének nevez. A lapnak *ugyanabban a számában* — másutt — szükségét érezték, hogy az olvasókat a galíciai helyzetről tájékoztassák, mivel egyes jelentések orosz sikerekről tettek említést. Ennek ellenére — írták — „hangsúlyozni kell, hogy az Uscieskótól északnyugatra levő mihalczei sánccal... semmiféle híd nem volt védelmezve és az említett sáncnak *csak* az volt a célja, hogy a Dnyeszter északi partján levő földerítő osztagoknak... támaszpontot nyújtson...”

... Mégis csak jogosan írta Stromfeld a feleségének: „E hadjáratban hivatalosan és nem hivatalosan több valótlanságot mondanak minden oldalról, mint békeidőben 100 év alatt.”

Stromfeld az uscieskói katasztrófát követően a 20. népfőlkelő gyalogezrednél „pihente ki” fáradalmait. Április 20-a és május 20-a között, mint ezredparancsnok „az ezred parancsnokság körültekintő és erélyes gyakorlásában” tűnt ki, amelyért az 51. hadosztály parancsnoka teljes elismerését fejezte ki.²⁸ Egy visszaemlékezés, a maga érthető pontatlanságában,

²⁵ A Reggel, 1936. április 6. *Lázár Miklós*: Búcsú a generálistól. — A cikk Hadfy halála alkalmával jelent meg.

²⁶ A világháború naplója. XII. Az 1916 március-áprilisi események. Lampel, Budapest, 1916. 4—5. o.

²⁷ HIL I. világháború iratai. 408. fasc. K. u. K. Gruppenkommando Fml. v. Hadfy. Res. Nr. 476.

²⁸ Uo. M. kir. 51. honvéd gyaloghadosztály parancsnokság 56. sz. Eligazitás, 1916. május 27.

nagyon hihető és érdekes hangulati képet fest éppen erről a hat heti „kiruccanásról”. „1916-ban a zalescyki hídfőnél ismeredtem meg Stromfeld-del — írta George Avramescu. — Látogatást tettem nála és ebédre hívott meg... Ebéd után hazatérve kérdeztem magamtól, hogy mit csinálhatott Stromfeld, hogy vezérkari alezredes létére zászlóaljparancsnok lett? Csöndes állás volt. Stromfeld és az én alantos tisztjeim összejártak és kiderült, hogy Stromfeld összevezetett egy főherceggel és akkor jelentkezett a frontra... Lehet, hogy mese volt az egész, én sokkal nagyobb respekttal viseltem iránta, semhogy megkérdeztem volna... Igen vitéz ember volt. A legénység és a tisztek úgy szerették, mint az apjukat. Tanúja voltam egy jelenetnek. Ebéd után egy tizedes jött be a fedezékbe és jelentette, hogy panasza van. Elmondta, hogy a feleségének nem fizetik ki a hadisegélyt és a jegyző »legelni« küldte. A segédtsíztjét behívta és diktált egy éleshangú feljelentést. Azt fejtette ki, hogy hogyan küldje ő rohamra a legénységet, hogy tartsa ő a legénység harci kedvét, ha ilyen dolgok történnék odahaza.”²⁹

Május 25-e után visszatért a csoportparancsnokságra, akkor, amikor a szembenálló orosz arcvonalszakaszon már befejeződött az újabb támadó hadműveletek előkészítése. Bruszilov, aki március óta átvette az egész arcvonalszakasz felett a parancsnokságot, félmillió seregével június 4-én kezdte meg hadműveleteit. Megkezdődött a Monarchia legveszteségteljesebb és az orosz haderő legnagyobb győzelmet jelentő csatája. Bruszilov négy ponton támadott: Luck, Lemberg, Buczacz és délen Oknán át Stanislau felé. Ez utóbbi ponton állt Pflanzler-Baltin serege — s a legkritikusabb pontok egyikén Hadfy csoportja. Bruszilov a tervezett pontokon, Pflanzler-Baltin előtt Buczacznál és Oknánál, június 8-án és 9-én áttörte az állásokat. Elkerülhetetlenné vált a visszavonulás.

A Hadfy-csoport a balszárnyon Stanislau irányában vonult vissza. „Stanislaunál — mondotta Stromfeld — igen súlyos vereséget szenvedett a hadtest; valószínűleg hibáztam én is — rá is jöttem hol —, hanem van-e valaki, aki künn veti, hogy egy csatát el nem veszítet?”³⁰ E visszavonulás — az általános vereség és vezérkari főnök elhibázott hadműveleti lépése ellenére is — relatív sikert és fontos harcászati tapasztalatokat jelentett. Ilyen nagyerejű támadás kivédése a legjobb felkészülés mellett is problémák egész sorát veti fel, s ha a visszavonulás elkerülhetetlenné válik, korántsem mindegy, hogy az hogyan történik. Az ellenségtől való elszakadás, sikeres éjjeli manőverek, hátul jól előkészített állások csökkenthetik az ellenséges támadás sikerét, hatékonyságát és elkerülhetővé teszik a súlyos vereségeket. A jó vezér higgadtsága különösen szükséges ilyenkor — és Stromfeld ilyennek bizonyult. Az „ellenségtől mindig éjszaka történő elszakadás — hála a körületekintően előrelátó rendelkezéseknek — mindig a legteljesebb sikerrel valósulhattak meg; mindig talált a csapat előre kiépített erős állásokat, amelyekből a védelmet fel lehetett venni. Külön ki kell emelnem Stromfeld ténykedését, amikor felsőbb parancs nélkül átvettem a déli csoportban visszavonulásban levő 42. és 51. (hadosztályok) parancsnokságát, amelyek elveszítették az összeköttetést elől-

²⁹ HIL Stromfeld-gyűjtemény, George Avramescu visszaemlékezése. Avramescu részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban. Amikor a proletár állam bukása után Stromfeldet Szegedre szállították a Tabódy-per tanújaként, a fogházban találkozott Avramescuval, aki vizsgálati fogoly volt. G. Avramescu 1964-ben halt meg a Román Népköztársaságban.

³⁰ HIL Stromfeld-gyűjtemény. Stromfeld Aurél 1920. évi perének jegyzőkönyve, 1920. július 13.

járó parancsnokokkal. Rövid idő alatt helyreállította a harcvezetés egységét...³¹

Mindezt persze csak nagyon is relatív sikerként könyvelhette el a csoport és Stromfeld is — mint ahogy elejtett megjegyzése is inkább a vereség, semmint a benne található pozitívumra utalt. A reális valóság az volt, hogy a német segítség ellenére Bruszilov támadása több mint félmillió veszteséget jelentett.

Azért a kitüntetések és előléptetések is potyogtak, immár Stromfeld is ezredes, s a Lipót rend lovagkeresztjének tulajdonosa. Hulltak az elismerő szavak, dicsérték kiváló hadvezéri tulajdonságait, amelyeknek ő kétségkívül a legteljesebb mértékben meg kívánt felelni. De, hogy belül milyen gondolatok kínozták, senki számára nem volt érdekes — tudni legfeljebb az tudott róla, akit bizalmával megajándékozott. Mindenekelőtt felesége, akivel levélben „kicsevegnette” magát. A sorok közül aztán kibuggyantak a fájó gondolatok, a félmondatba sűrített hangulatképek „a júniusi hónap eseményei”-ről, amelyek „lídércként fekszenek az összes, harcképes lelkeken”.³² És nem ez volt az egyetlen! „Ehhez társul az a tény, hogy minket már teljesen német védelem és parancs alá helyeztek, és ha a nagy dolgot szem előtt tartjuk, és ezt helyesnek találjuk, úgy mégis 20 évi szolgálati idő után csapás az érzelmekre, amelyeket nem szabad mindig teljesen figyelmen kívül hagyni. Itt és ott ezen »érzelmi momentumok« összegeződnek olyannyira, hogy alig lehet őket leküzdeni.” A levél így folytatódik: „Ameddig lehet, addig csinálom; ha érzem, hogy már nem tudom magam összeszedni, úgy innen lelépek és átadom valakinek, aki talán nagyobb bizodalommal tudja a dolgot megfogni.”³³

Körülbelül ez volt az az időpont, amikortól Stromfeld az egyes jelenségeket már összegezte és általánosította. A hibák tendenciákká, összefüggő jelenségekké váltak, ok és okozati viszony derült ki a békeérvek és a háborúban tapasztalt jelenségek között. Baj, és szörnyű nehézségek közt nyilvánvalóbbá váltak a takargatott ellentmondások, amelyek ebben a millióben politikai színezetet kaptak. Érezte, hogy a háború milliókra nehezédő terhe nem múlhat el nyomtalanul. Stromfeld egyik volt tiszt-társa írta visszaemlékezésében az 1916-os évről: „Rövid ideig beszélgettem vele a háború esélyeiről... Az aggálya az volt, hogy ha komolyabb idők következnek — melyek szerinte bizonyos elkövetkeznek —, akkor a tisztnek nem fogják tudni helyüket helyesen megválasztani. Én csak néztem, néztem és ő megértette, hogy én a beszédből semmit sem értek.”³⁴

Az 1916–17-es tél „a kétségek tele volt” — ahogy Stromfeld mondotta —, „minden ajkon az a kérdés lebegett, vajon képesek leszünk-e még egy hadjáratit évet kibírni?”³⁵

A hónapokig tartó állásharcok ideg- és anyagórló csatározásaiban kifáradt katonákat és tiszteteket azután az oroszországi forradalmi események hírei és tapasztalatai rázták fel. A hadvezetés új problémákkal találta magát szembe: a politika kötelező tantárgy lett, a politikai eszméket, a gondolkodó katonát mindjobban számításba kellett venni. A katonák más szemmel és érzésekkel nézték a háborút, s ennek fokozódó mértékben hangot is adtak.

³¹ Hadfy Kitüntetési javaslata. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok, 23.728. sz.

³² Stromfeld levele feleségéhez, 1916. július 16-án. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

³³ Uo.

³⁴ Nyíri László visszaemlékezése. HIL Stromfeld-gyűjtemény.

³⁵ Stromfeld Aurél válogatott írásai, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 281. o.

Az osztrák—magyar hadvezetés természetesen szerette volna megakadályozni a „romboló eszmék” terjedését, és ennek érdekében drákói rendelkezéseket bocsátott ki. E rendelkezések között olyanok is akadtak, amelyek kémek, szökevények, hadifoglyok, röplapok, sajtótermékek és más források felhasználásával az oroszországi események *katonai* hatását realisabban elemezték, és a tapasztalatokat általánosított formában juttatták el a parancsnokságokhoz. Egyik-másik hallatlanul érdekes és Hadfy, valamint Stromfeld meglátásain túl arra is rávilágítanak, hogy *hogyan* szemlélték a forradalmi eseményeket. A következő részlet egy május 22-i tájékoztatóból való, amelynek címe: „Az ellenséges gyalogság harci értéke.” Többek közt az alábbiakat tartalmazta: „Az a remény, hogy az orosz forradalom romboló hatással lesz a hadseregre, nem teljesült be. Bármennyire radikális és internacionális szocialista lett az orosz katona . . . fegyvelmezetlenségről nem lehet beszélni az orosz hadseregben.” Összefoglalták nézeteiket arról is, hogy a vezetés valamely határozatát, hogyan hajtják végre, majd következtetéseiket így összegezték: „Mármost, hogy az orosz katona az így létrejött határozatokat nagyobb ambícióval és energiával fogja-e végrehajtani, mint korábban a parancsokat, azt majd a jövő fogja megmutatni . . . Az önmegrendezésnek ez a módja nagyban emelte az orosz katonák öntudatát, s ezt nem lehet a forradalomnak a hadsereget érintő hátrányos következményei közé számítani.”³⁶

A tájékoztató kiadásának időpontjában az orosz front bomlásáról még nem lehetett beszélni, a választott katonatanácsok a fegyelmet fenn tartották. Figyelemre méltó a forradalom „öntudat-ébresztő” voltára tett megjegyzés, amely arra utal, hogy imponáló hatása alól még ők sem tudták kivonni magukat.

A leszűrt tapasztalatok óhatatlanul befolyást gyakoroltak a saját hadseregre is, mégpedig elsősorban az új hadműveletek előkészületeiben. Stromfeld június elején általános tájékoztatót adott ki a hadtest helyzetről,³⁷ majd június 29-én az orosz előmunkálatok reakciójaként meghatározta az *aktív védelem* feladatait.³⁸

Tersztyánszky hadseregcsoportja, amelynek kötelékében a XXVI. hadtest is harcolt, a Kerenszkij-offenzíva centrumába, az orosz haderő főcsapási irányába került. Az orosz erőket Kornjilov vezényelte és háromnapos csatában áttörte az osztrák—magyar hadsereg állásait, elfoglalta Stanislaüt és Kaluszt. E sikerek után azonban ereje megtört, további támadásait nem kísérte hadiszerencse. Néhány nappal később az osztrák—magyar erők a feladott területek egy részét visszafoglalták. Stromfeld ezekben a hadműveletekben, különösen az első három nap csatájában, annak köszönhető eredményeit, hogy az ellenség támadása az általa kitűnően kiépített védelmi állásokba ütközött. „Az ezt követő körülményes visszavonulási harcokban Stanislaunál és Kalusznál a legdicséretesebb módon vált be a mozdulatok és a csaták irányításánál.”³⁹ Stromfeld 1920. évi perében az egyik kihallgatott tanú megemlítette Kornjilov vereségét (tudniillik, ha az egész Kerenszkij-offenzíva sikertelenségét és Kornjilov visszavonulását vesszük alapul — H. T.), és arról beszélt, hogy „ezt a vereséget a hadtest vezérkari főnökének tulajdonítják”.⁴⁰

³⁶ HIL I. világháború iratai, 408. Fasc. K. u. K. XXVI. Korpskommando Na. Nr. 384.

³⁷ KA, Wien K. u. K. XXVI. Korpskommando, Op. Nr. 151/14—IV. Fasc. 179.

³⁸ Uo. Op. Nr. 180/6, Fasc. 181.

³⁹ Hadfy kitüntetési javaslatából. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok. 35.850. sz.

⁴⁰ HIL Stromfeld gyűjtemény, Stromfeld 1920. évi perének jegyzőkönyve, 1920. július 13. *Molnár Dezső*, altábornagy vallomása.

Az év utolsó hónapjaiban ismét az oroszországi forradalom eseményei tartották izgalomban a katonákat, majd a novemberben aláírt fegyverszünet teremtett termékeny talajt a politizáláshoz.

Stromfeld heves politikai érdeklődését is figyelemmel követhetjük. Részint ő maga szorgalmazta azt a propagandatevékenységet, amellyel az orosz katonákra kívánt hatást gyakorolni. Utasításai szerint az „elvonuló, illetőleg újonnan állásba érkező csapattal parlamenterek, vagy a propagandaszolgálat megbízott szervei útján kell az érintkezést felvenni... figyelembe kell venni azt a célt, hogy a front mögötti viszonyokat tisztázni tudják”.⁴¹ Másrészt élénken érdeklődött a politikai kérdések iránt, főként az olyanok iránt, amelyek a háborút és a békét, az egyes országok magatartását, az orosz forradalom hatását, vagy visszahatását érintették. Két, egészen más természetű eset ebből az időből:

Az „Armia i Flot” című szovjet lap december 15-i száma cikket közölt arról a problémáról, hogy a hazájukba visszatérő hadifoglyok milyen kulturbefolyást gyakorolnak az oroszországi viszonyokra annak révén, hogy idegenben fejlett mezőgazdasággal és technikával ismerkedtek meg. Stromfeld felhívta a figyelmet arra, hogy ezt „érintkezésnél értékesíteni kell”.⁴²

Még érdekesebb az alábbi. A genfi „Nation” című lap 31. számában megjelent Lenin nyílt levele, amely Herman Fernauhoz, a „Freie Zeitung” kiadójának szolt. Lenin e levélben kifejtette, hogy hiába keresnek ellentmondást „az orosz népbiztosoknak a hadviselő államok munkástömegeihez intézett felhívása és azoknak a német és osztrák kormányokkal, vagy katonai hatóságokkal folytatott tárgyalásai közt”, és többek között ezeket írta: „Kioktat engem, hogy nem a német nép, hanem császára dönt a háború és béke ügyében. Ilyen ügyekben a német nép nem számít... Vegyük szemügyre ezt a tényt. Mindenekelőtt békére van szükségünk. Felszólítottuk az egész világot, hogy kössük meg a békét. Két kormány beleegyezik. Gondolja, hogy ez népeik kívánsága ellenére történik? És ha a többi kormányok nem akarnak belemenni, mit tehetünk?... Mások pedig majd megteszik ugyanazt, amit mi, lassanként, egyik a másik után, Románia, Portugália és aztán ki?”⁴³ Stromfeld a cikkészletet Lenin nyílt leveleként ajánlotta a tisztek figyelmébe, azzal a megjegyzéssel, hogy az orosz katonákkal való érintkezésnél használják fel.

Ezekben és más hasonló esetekben felismerhető a béke gondolatának, a háború befejezésének előtérbe nyomulása, egy ösztönös gondolati törekvés, amely végső soron sürgető hatással volt a tisztekre. 1917—18 telén egyféle „belső-összeomlás” következett be Stromfeldnél, amelynek az a lényege, hogy ő, aki eddig vezetett, irányítója volt eseményeknek, most az erők vak sodrába került. Később — visszatekintve — ő is utalt a bekövetkezett állapotra, amikor ezeket írta: „Ilyen kétségek között természetes is, hogy azok a vezetők, akiket a hosszú háború szintén évek óta örölt, az események tétlen szemlélőivé váltak, nem vezettek, hanem vezettettek.”⁴⁴ A „ferde sík” elmélete — Stromfeld használta ezt a kifejezést feleségével való levelezésében és a lejtőre jutást akarta kifejezni — kezdte hatását éreztetni.

Amikor Stromfeld december végén hivatalos ügyben a hadsereg-főparancsnokságon járt és az 1918. évi tervekről érdeklődött, minden

⁴¹ HIL Első világháború iratai, 408. Fasc. Gruppenkommando v. Heimerich, Na. Nr. 124.

⁴² Uo., 408. Fasc. K. u. K. XXVI. Korpskommando, Na. Nr. 1776.

⁴³ Uo., Na. Nr. 1791. — A levél nem szerepel Lenin Összes Műveiben.

⁴⁴ Stromfeld: i. m. 285. o.

felelős személytől ezt a választ kapta: „nem tudjuk!” „A hadvezetőség azzal már tisztában volt — emlékezett Stromfeld —, hogy az összeomlás előbb-utóbb bekövetkezik. Az egyetlen reménység csak az volt, hátha ez az összeomlás az antantnál következik be öt perccel hamarabb, mint nálunk.”⁴⁵ 1914, a szerbiai „kiűzetés” karácsonya után 1917 karácsonya már a végleges vereség gondolataival volt terhes. 1914 karácsonya után a „Ne csüggedj!” önbátorító jelszó dominált. Most csikorgó fogak közül tört elő a „Kitartani!”

Az új, s egyben a Stromfeld által megjósolt utolsó esztendő, mind a hadtest, mind Stromfeld életében jelentős változással köszöntött be. A legfelső hadvezetés igyekezett gyorsan kihasználni az orosz összeomlás katonai előnyeit, s erről a frontról kivonta nélkülözhető erőit. A XXVI. hadtestet is az olasz frontra szállították. A hadtest vezérkari főnöke továbbra is Stromfeld maradt, míg parancsnokká Ernst Horsetzky gyalogsági tábornokot nevezték ki, akivel együttműködése mindvégig kifogástalan volt.

A hadtest a Monte Grappától nyugatra fekvő hegyléc, a Brenta folyó két oldalán és a mögöttes részeken vonult állásba. Hadtápterülete messze hátra, Fonzason túl nyúlt, ahol a hadtestparancsnokság is székelt. Hónapokon keresztül megfeszített munka folyt azért, hogy a hadtest a júniusra tervezett újabb támadó hadműveletek megkezdéséig felkészüljön. A munka szervezője elsősorban Stromfeld volt. Furcsa, de a háborúnak ebben a szakaszában, ezen a terepen nagyobb és megoldhatatlanabb feladatot jelentett a természeti erők elleni küzdelem, mint az olasz hadsereggel folytatott állásharc. Ahhoz, hogy képet alkossunk erről, ismerni kell néhány adatot.

A hadtest fő állásai az Asolonen és Bassanóban voltak. Előbbihez egy ellenséges tüzérség által belőtt és felszaggatott út vezetett, míg az utóbbi helyre egy gyalogösvény. Naponta 1300 métert kellett megmászni embernek és állatnak, hogy az első vonalba jusson.

Stromfeld megpróbálta a kötélpálya kiépítését legalább a lőszerszállítás megkönnyítésére. A pálya működött is, de *naponta* tüzérségi tűz érte. Pedig a hadtest lőszerszükséglete egyetlen harci napra 2 200 000 kg volt. Ugyanakkor egy-egy ember élleme és vízszükséglete 2, lőszer- és erődítési anyag szükséglete 10 kilogrammot tett ki; egy ember 25 kg-ot, egy ló pedig 75 kg-ot tudott naponta egyszer felvinni! A júniusi offenzíva előtt két héten keresztül egész dandárok hordták éjjel-nappal az anyagi eszközöket.

A katonák elhelyezése, pihentetése még ennél is nagyobb nehézséget jelentett. Össz 5300 m² tűzbiztos sziklabarlang — kaverna — készült el, amelyből 4000 m² állt a legénység rendelkezésére. Ez azt jelentette, hogy állva, néhány órára 12 000 ember, fekke kb. 3000 ember jutott pihenőhöz.

Az utánpótlás Vaniniből történt. „Itt — Horsetzky szavaival — a vezérkari főnök (Stromfeld ezredes) ... a Cisonon torkolatától feljebb a szakadéokban egész várost alakított ki sziklabarlangokból, amelyekben az élelmiszert és a lőszert gyűjtötték össze, kenyeret sütöttek és a frontcsapatok számára való szállítmányok berakodása folyt.”⁴⁶ A csapatok ellátása ennek ellenére akadózott, bár az offenzíva előtt feljavították a kosztot, s valamelyest a ruházatot is.

Szinte elképeszítő, hogy a negyedik háborús esztendő végén — kényserű kötelességérzetből — ennyi energiával, leleményességgel végre tud-

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Ernst Horsetzky: Die vier letzten Kriegswochen. Verl. Harbaner. Wien u. Leipzig, 1920. 11. o.

jon hajtani egy olyan feladatot, amelyben már sem ő, sem a legfelső vezetés nem bízott. Horsetzky tábornok állapította meg kitüntetői javaslatában: „Az előkészítésben részt vevő parancsnokságokra, szervezetekre és alakulatokra gyakorolt személyes hatásának köszönhető elsősorban az a senkitől sem várt tény, hogy a XXVI. hadtest — az elgondolható legkedvezőtlenebb utánpótlási és megközelíthetőségi körülmények mellett — június 15-én teljesen készen állott a támadás megkezdésére.”⁴⁷

A nagy és valóban rendkívüli erőfeszítések mögött az utolsó kétségbeesett terv állt. A támadás gondolatát Conrad vetette fel, de a hadászati jelentőségű fellépés eszméje a német vezérkartól származott. Báró Arz, a Monarchia haderejének vezérkari főnöke pedig Hindenburgot már arról értesítette, hogy a „hadműveletektől, melyeknek az Etschig kell vezetniük, Olaszország katonai letörését várom”! De a Monarchiának az olasz fronton végrehajtott utolsó támadását sem kísérte szerencse és a vereség lényegében már az első napon bekövetkezett: „A visszavonulás, tekintettel arra, hogy az olaszok 20-a után támadásaikat beszüntették és csak tüzéségük működött tovább, simán ment... Ezzel ért véget a nagy támadás, amelyhez annyi reményt fűztünk... összesen 132 700 főt veszítettünk...”⁴⁸

Az Asolonera vezető utat egy majdnem összefüggő sírkereszt- és tömegsír-lánc szegélyezte, amelynek hatása alól senki sem tudta kivonni magát. Ez a lánc a júniusi offenzíva után még jobban megnyúlt. Ami pedig ezután következett, azt Stromfeld jogosan nevezte „agonizációnak”, mert „a hadsereg felett meghúzták a lélekharangot és csak arról volt szó, mikor és milyen közvetlen ok váltja ki a külsőleg is látható összeomlást”.⁴⁹ Az agonizáció látható jelei az offenzíva sikertelensége után mindinkább szembetűnőkké váltak. Érintette a hadsereg anyagi helyzetét, katonái és tisztjei morális arculatát, felszínre hozta az erőszakkal elnyomott szociális és nemzetiségi ellentéteket.

Stromfeld, több ízben kiújult fül- és torokbántalmaival a nyár folyamán hazautazott. Operációja nagyon elhúzódott, ezért négy hétig betegszabadságon volt. Horsetzky levélben érdeklődött hogyléte felől, mire ő így válaszolt: „Most lettem 40 éves, most már nyitott fejjel járok.”⁵⁰ A „nyitott fej” persze korántsem a füloperációra vonatkozott, sokkal inkább visszaidézte a kriegsschulei éveket, ahol annyiszor hangzott el a „nyitott fej”, mint a hallgatókkal szemben támasztott nevelési vezérelv. Nyitott fejjel járt ő, jól látta a helyzet alakulását, csak éppen az előtte zajló események *alapvető okainak* magyarázata hiányzott még.

Keserves tapasztalatokkal tért vissza a hadtesthez, hiszen érezte az otthoni helyzet ziláltságát, a gazdasági-politikai feszültséget, katonái családjának mérhetetlen nyomorúságát. „Mikor néha-néha a harctérről hazajöttem — emlékezett vissza —, csodálkoztam azon, mennyire romlott fél évről fél évre, vagy évről évre az emberiség. Önzés és önzés, a pénz után való vágy, ez töltötte be az embereket... Mi, kik a harctéren voltunk, ezt megérteni nem tudtuk...”⁵¹

A fronton a panaszok áradata jutott el füléhez, a hadtestparancsnokságon pedig végrehajtásra váró parancsok sora várta. Érezte, hogy malomkövek közé került. Hol az igazság, mit kell tenni, mit kíván a be-

47 E. Horsetzky kitüntetői felterjesztése 1918. június 28-án. HIL Stromfeld-gyűjtemény, Első világháborús kitüntetői javaslatok 42.023. sz.

48 *Zsedényi Zoltán*: 1918. június 15. *Magyar Katonai Szemle*, 1931. 6. sz. 45—47. o.

49 *Stromfeld*: i. m. 285—286. o.

50 A levél Stromfeld Aurélné birtokában.

51 *Stromfeld*: i. m. 202. o.

csület? Kérdések szakadatlan áradata, családi bajokkal tetézve, miközben a Monte Grappa felől véstjósloán meredtek az ágyúk csövei. „Most e pillanatban nem tudok elmenni — írta feleségének október 20-án —, mi talán e háború utolsó csatamenete előtt állunk és legalább a becsületet akarjuk megmenteni. Ha jönni tudnék, repülnék... Milyen vágy fog el, azt nem tudom leírni. E lelkiállapotban több száz kilométerre tőled elválasztva kell ülnöm...”

A zilált hangulatú levélben kuszán kavarogtak a gondolatok, egymást váltogatták a legszemélyesebb érzések és a politikai észrevételek. „Mindenki étkezésnél ül, mondtam fáradt vagyok, s most itt ülök és nem tudom, milyen gondolatokat közöljek veled, Szerelmem...”, majd egy sortávolság után: „A kötelességérzet kényszerít, hogy összeszedjem magamat; mint egy álomban végeztem munkámat délután 8 óráig.” Aztán egy választóvonal a levélben és a továbbiakban felesége kérdéseire válaszol: „Te helyzetünk felől kérdezel. »Fejet fel!« Igazad van. De ebben a zür-zavarban, ahol az események egymást üldözik, lehet is »fejet fel« tartani! Kellemtelen érzés, hogy mindent előre látni. Ami most bekövetkezett — emlékezz Szerelmem — évekkal ezelőtt megjósoltam. Naponta egy újabb erkölcsi vereség. Nem mondtam, hogy a második békeajánlatot egy harmadik fogja követni és a »ferde sík« elmélete igaznak bizonyul... A legközelebbi, ami következik, a N...-tól (Németországtól — H. T.) való leválás; mi nem húzzuk ki náluk a talyigát a sárból.”⁵²

A háború elvesztése, mikénti befejezése felől nem hagyott kétséget. A „háború utolsó csatamenete” négy nappal később úgyszintén bekövetkezett, s nem sokkal később a németektől való „leválás” is. A „ferde sík” a teljes lezúllás elmélete „igaznak bizonyult”! Stromfeld levele egyértelmű volt abban is, hogy őt a „kötelességérzet kényszere” hajtotta feladata teljesítésében. Még meg is magyarázta: „akinek egy evezőn húznia kell, annak az utolsó pillanatig a hajón kell kitartania, ha az el is süllyed. Akkor mint férfi merült el! Én mint férfi, mint becsületese ember akarok cselekedni és élni, vagy ha szükséges, meghalni.”

Ez erkölcsi állásfoglalás, amelyet a „kötelességérzet kényszere” alatt ugyan, de vállalnia kell... és természetesen mindenekire kötelező. Nagyon nehéz körülmények közt született vallomás, amelynek szubjektív, morális értéke is igen nagy. De nem ugyanarról a tőről fakad, mint azoknak a katonatömegeknek, akik épp ezekben a napokban sokféle módon nyilvánították ki akaratukat. Stromfeld meglátása, felháborodása, kiábrándultsága nem változott szembefordulássá, de a katonatömegek hasonló érzései — különböző erővel és az öntudat különböző fokán — lánggra lobbantották a lázadás szellemét. „Wir wollen nicht mehr an die Front!” — terjedt tova a jelszó, amint arról Horsetzky idézett könyvében is beszámol — „a főkolompókat kivégezték, kb. 200 főt, akik tisztjeikkel szemben a parancsot megtagadták, rögtönítélő bíróság elé állították.”⁵³ — mondja másutt. A katonák szembefordultak, mert nem akarták lemészároltatni magukat az utolsó pillanatban. Szembefordultak a különböző nemzetiségi ezredek katonái is, mint pl. a 26-os horvát honvéd gyalogezred, amely „önhatalmúan” elvonult a Premieróról észak

⁵² Stromfeld levele feleségéhez, 1918. október 20. HIL Stromfeld-gyűjtemény, (filmen).

⁵³ Horsetzky: i. m. 18., ill. 16. o. — Horsetzky az első lázadások kirobbanásakor nem volt a hadtestnél. Az erőszakos fellépést és kivégzést Le Beau altábornagy rendelte el.

felé, „hogy saját hazájukba jussanak”. Ez 28-án történt és Horsetzky már más hangvételi megjegyzést fűzött hozzá: „Legalább utánuk küldtük hátrahagyott tisztjeiket, hogy a lehetőséghez mérten akadályozzák meg a kihágásokat.”⁵⁴

Stromfeld, mint katona elítélte a háború befejezésének ezt a módját. Mint ember megértette azokat, akik már csak egyet akartak: hazamenni. A haza iránti szeretet a katonák tudatában azzá zsugorodott, amit valójában jelentett; a családi tűzhely szeretetévé, az érte való aggodássá, legjobb esetben: Magyarország határainak védelmévé. Horsetzky értetlenül állt szemben azzal, ami történt — mert osztrák volt. „Az ember képtelen volt elhinni, hogy ez lehetséges.” — kiált fel könyvében. Stromfeld megértette — mert magyar volt! — és néhány nap múlva ő maga is azzal indokolta távozását, hogy „Ő köteles erőt, veszedelemben forgó, szűkebb hazája rendelkezésére bocsátani.” De közben az Osztrák—Magyar Monarchia szétesett és Stromfeld a legyőzöttek között maradt! Ami elválasztotta Horsetzkytól, az közelebb hozta katonáihoz; ami Horsetzky szemében szüklátókörűség, az Stromfeld előtt már egy újabb, magasabb összefüggés: keresztüllépés a kimúlt Monarchián és a jövő Magyarországra felé tekintés.

Közről vizsgálva a helyzetet, az még ennél is bonyolultabb volt, mert Stromfeld ott állt 70 000 emberrel, akiket segíteni kellett. A háború folyt; néhány napes ellenállás után október 30-án azután megkezdődött a visszavonulás. Október 29-én adta ki irányelveit a további magatartásra,⁵⁵ majd ezt naponként újabb rendelkezés követte.⁵⁶ „Erőtlen, fáradhatatlan, kitartó munkásságával a XXVI. hadtest visszavonulása közben, Asolonetól Fonzason, Primieron Rollehágon és a Pordoj nyergen át Bruneckbe, katonai képességeinek és tehetségének legragyogóbb emlékéit állította. Célszerű és átfogó rendelkezéseinek sok ezer ember közzönheti a fogságból, vagy a biztos pusztulásból való megmenekülést. Ezeknek a nehéz heteknek zűrzavarában szilárd bástya volt.”⁵⁷

A háborút egy nagyszabású visszavonulás vezetésével, felbomlással befejezni nem volt dicsőség. De ebben a háborúban éppoly dicséletes lett volna, ha győztes katonák élén az ellenség fővárosába vonul be. Ebben a háborúban erénnyé vált a szembefordulás, s ami még elbíri az utókor ítéletét; ha valaki humanitásból, emberségből jól vizsgázott. Ez utóbbi magatartás jellemezte Stromfeld egész háborús működését, s utolsó három heti tevékenységével csak megerősítette azt.

Amikor a csapatok Lienzbe értek, biztonságba jutottak. Stromfeld és magyar katonái számára még egy lépés volt hátra: Magyarországra jutni!

⁵⁴ Uo. 18. o.

⁵⁵ KA, Wien, XXVI. Korpskommando, Op. Nr. 275/11.

⁵⁶ Uo., Op. Nr. 279/3., 279/4., 284/3. Lásd még: Österreich—Ungarns Letzter Krieg 1914—1918. (Siebenter Band des Kriegsjahr 1918) Verl. der Mittarwissenschaftliche Mitteilungen, Wien, 1938. 745—746. o.

⁵⁷ HIL Stromfeld-gyűjtemény, Stromfeld minősítési inatai.